

SÖYLEM KURAMLARI: BİR SINIFLANDIRMA ÇALIŞMASI

Discourse Theories: A Study of Taxonomy

Tolga ELBİRLİK* - Ferhat KARABULUT**

Dil Araştırmaları, Güz 2015/17: 31-50

Öz: Söylem, 1960'lı yıllardan bu yana Batı'da sosyal bilimlerde ortaya konan bilimsel makale ve eserlerde revaçta olan bir terimdir. Dilbilimi içinde söylem terimi önce cümle ötesi en büyük birim ve daha sonra da dil kullanımı olarak kabul edildi. Dilbiliminin dışında ise toplumsal bir pratik olarak görüldü. Dilbilimsel olan ya da olmayan disiplinler arası çalışmaların kökeninde Saussure'ün bir dil sistemi olarak ortaya koyduğu ikililer (ikili zıtlıklar) vardır. Bu makale söylem kuramlarının parole/lingua, soyut nesnelcilik/somut öznellik, kognetif dil/performatif dil, eş zamanlılık/art zamanlılık, evrenselci/görececi, güç/direnç gibi ikililerden yola çıkan farklı düşüncelerini ortaya koyar. Ayrıca makale tematik olarak on farklı yaklaşımı sınıflandırır, geçişleri ve bağlantıları açıklar.

Anahtar Kelimeler: söylem, söylem kuramları, söz, sözceleme, dil kullanımı, cümle ötesi, sosyal teori, güç, hegemonya, ideoloji.

Abstract: Discourse is a term that in popular scientific articles and books set out in the social sciences in the West since the 1960s. This term in linguistics was considered before largest language unit beyond the sentences and then as language in use. Discourse term was seen as a social practice outside of linguistics. There are binaries (binary opposites) that Saussure revealed as a language system in the origins of linguistic or non-linguistic interdisciplinary study. This article tries to explain discourse theory which consists of parole/lingua, abstract objectivism/concrete subjectivity, kognetif language/performative language, synchronic/diachronic, universalist/relativist, power/resistance exposes the way the sophistication from such binary. The article also classifies as ten different thematic approach and explains transitions and connections.

Keywords: discourse, discourse theories, anonce (utter), enunciation (utterance), language in use, beyond the sentences, social theory, power, hegemony, ideology.

Giriş

Son elli yıl içinde sosyal bilimlerin pek çok bilim dalında dilbilimsel dönüşüm (linguistic turn) yaşanmıştır. Dil ve dilbilimine ait konular felsefe, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, iletişim ve siyaset bilim gibi diğer bilimlerin de merkezine oturmuştur. Disiplinlerarası olmuş bu konuların tartışılmasının yanı sıra dilbiliminin daha doğrusu Ferdinand de Saussure'ün ortaya koyduğu farklar sistemine (ikili zıtlıklar) göre

* Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Manisa/TÜRKİYE. tolgaelbirlirik@gmail.com. Gönderim Tarihi: 08.01.2015 / Kabul Tarihi: 2.11.2015.

** Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ferhatkarabulut@gmail.com.

düşünme biçimleri geliştirilmiş ve bu şekilde sosyal bilimlerde çeşitli alanlarda yeni teoriler üretilmiştir. Bilindiği üzere Saussure bu konuda şunları dile getirmiştir: “Dilde yalnızca ayrılıklar vardır.” (Saussure 1976: 112) ve “ (...) Dilde dizgeden (sistemden) önce var olan kavramlara da seslere de rastlamayız; ancak dizgeden doğan kavram ayrılığıyla birleşmiş bir dizi ses ayrılığıdır” (Saussure 1976: 112) veya “ kaldı ki dilde başka türden olguya da rastlanmaz. Çünkü dilsel kurumun özelliği bu ikili ayrılıklar düzeyi arasındaki koşutluğu sürdürmesidir” ve son olarak “Her birinde bir gösterilen ve bir gösteren bulunan iki gösterge ise ayrı değildir, ayrıktır, birbirinden ayırt edilmiştir. Bunlar arasındaki tek bağıntı da karşıtlıktır. Aşağıda değineceğimiz tüm dilsel düzenek işte bu türlü karşıtlıklara ve bunların kapsadığı ses ve kavram ayrılıklarına dayanır.” (Saussure 1976: 113) Ferdinand de Saussure yapı kavramını kullanmamasına rağmen daha sonra sosyal bilimlerdeki ayırt edici özellikler nosyonuna dayanan kuramsal düşünme biçimi yapısalcılık olarak karşımıza çıkmıştır. Yapısalcılıktan yola çıkarak Saussure ve yapısalcılığı eleştiren post yapısalcı yaklaşımların etkisiyle son on beş yıl içerisinde bir söylemsel dönüşüm (discursive turn) (Vilay-Flowerdew-Jones 2008: 12) meydana gelmiştir. Bu dönüşümün pek çok sebebi vardır. En başta toplumu, kültürü, insanı ve onların edimleri anlamının yolu onların söylemlerini analiz etmekten geçer. Dilbilimi incelemeleri, tüm beşeri bilimleri etkilemesine rağmen bu incelemeler cümle düzeyinde kalmıştır. Oysa söylem, en başta cümle ötesi bir dil birimidir. Gerçekleri nesnel bir şekilde analiz etmek ve anlayabilmek için büyük resme dolayısıyla bütüne bakmak gerekir. Bir söylem ancak iletişimi bütünlüğü içinde anlaşılabilir. Bunların yanı sıra söylem insanların sosyal yaşam alanlarında onların hayatlarını yönlendiren bir akt/edim, toplumsal bir pratik olarak kabul edilmiştir. Söylemin özelliklerinin ve işleyişinin keşfedilmesi gerekir; çünkü söylem, günümüzde ideolojik, siyasi ve ticari kazanımlar getirmesi açısından kontrol edilmesi gereken bir olgudur. Söylem gerçekleri yansıtanın yanında aynı zamanda onları çarpıtmaktadır. Burada konumuz söylem kuramları olduğu için öncelikle söylem (discours) kelimesinin sözlükbilimsel ve terminolojik tanımlamalarına kısaca değineceğiz. Daha sonra söylemin toplumsal teorisini çeşitli sınırlandırmalar altında açıklayacağız. Gerek dilbilimcilerin gerekse iletişim bilimcilerin söylem kuramlarına dair yazmış oldukları birçok kitap ve makale mevcuttur.¹

1. Söylemin Sözlük Bilimsel ve Terminolojik Tanımlamaları

Söylem/diskur kavramının² sözlüklerdeki anlamıyla terminolojik anlamları arasında bilgi ve kullanım alanı açısından farklar vardır. Öncelikle bu kavramın tarih

1 Zeynel Kiran 1981’de FDE Yazın ve Dilbilim Araştırmaları Dergisi’nde söylem ve söylem analizi disiplinin ne olduğunu açıklayan “Dilbiliminde Yeni Yönelimler: Sözcükten Söyleme” adlı bir makale yazmıştır. Türkiye’de bu makale söylem analizi alanında en erken dönemde yazılmış makale olması açısından önemlidir, çünkü makale teorinin dünyada geliştiği yıllarla aynı zamana denk gelmiştir. Ayrıca söylemin teorik yönüyle ilgili yazılan kitaplar Batı’da basılanlarla kıyasladığımızda oldukça azdır. Bunlar için bk. i. Sözen, Edibe (1999), Söylem, İstanbul: Paradigma Yayınları; ii. Kocaman, Ahmet, (Ed.) (2009), Söylem Üzerine, Ankara: ODTÜ Yayıncılık; iii. Günay, V. Doğan (2001, 2003, 2007, 2013), Metin Bilgisi, İstanbul: Multilingual Yayınları; iv. Günay, V. Doğan (2013), Söylem Çözümlemesi, İstanbul: Papatya Yayınları; v. Çoban, Barış (Ed.), (2003), Söylem Ve İdeoloji, İstanbul: Su Yayıncılık. vi. Devran, Yusuf (2010), Haber Söylem İdeoloji, İstanbul: Başlık Yayınları; vii. Özer Ömer (2011), Haber Söylem İdeoloji Eleştirel Haber Çözümlemeleri, Konya: Litera Türk Yayınları.

2 Kavram kelimesinin Saussure’ün işaret ettiği anlamda kullanıyoruz. Bilindiği gibi Saussure göre bir sözcük bir sayfanın iki yüzü gibidir. Ses ve yazı tabakası gösteren, anlam tabakası ise gösterilendir, yani kavramdır.

sahnesine çıkışı 14. yüzyıl Latincesi veya Fransızcası ile başlar. Bu söylem (dis + ko:rs) sözcüğü iki farklı yana + akış, ikili konuşma, mükâleme, söz akışı anlamındadır.

Meninski'nin Thesaurus'unda (discourse) söylem sözcüğünün 17. yüzyıl Türkçesindeki karşılıkları şöyledir: (discursus & discursio, discorso): lakırdı, müsâhabet, müzâkere, mükâleme, kelâm, kil, kıl, kilü kâl, güft, güftugû, cevâb, mekâl³; (summa discursûs): hasilül kelâm, velhâsıl kelâm, neticeyi kelâm, muhâsseli kelâm, el hâsıl; (abseque discursu): bîmekâl; (la xare se discursum): lakırdıya boşanmak (Meninski 1680: 401- 403).

Söylem kavramının günümüz İngilizcesinde vaaz, tartışma, bir şey hakkında konuşma, nutuk atma, bilimsel inceleme (tez), münazara, sunum, sohbet, telkin, öğüt, nasihat; dil birimi, dilbilimsel birim gibi anlamlarda kullanılmıştır (vt 12.08.2015).

Türkçede söylem kavramı izah, açıklama, retorik/belagat, ideoloji, iletişim birimi, yazılı ve sözlü ifade, bahis, beyan; hitabet, nutuk, tez, bakış açısı; öğreti, sav, görüş, felsefe; anlatım türü; anlatım biçimi, üslup; telaffuz, birey dili (ideolekt), kavramsal dizge, işaretler toplamı gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Kocaman, 2009: 5).

Söylemin kelime düzeyinin ötesinde cümle düzeyindeki terminolojik tanımlamalarına da kısaca değinmek gerekirse söylem,

1. Belirli bir toplumsal pratiğin türüne bağlı olarak kodlanmış dil kullanımlarının bütünüdür.

2. Söz; dilin sözlü ya da yazılı gerçekleşmesi, konuşan bireyin kullanımı. 2.2. Sözce; bir ya da birçok tümceden oluşan, başı ve sonu olan bildiri. 2.3. Tümce sınırlarını aşan, tümcelerin birbirine bağlanması açısından ele alınan sözce (Vardar 2002: 179).

3. Metin dilbilim yapısal yaklaşıma göre tümce ötesi, tümceden büyük dil birimi; dilin toplumsal durumu vurgulandığında ise dilsel büyüklüğüne bakılmaksızın (tek sözcük, tümce, paragraf vb.) işlevsel iletişim değerli bir birim olarak tanımlanabilecek sözce. Söylem salt sözlü birim, metin yazılı birim olarak ele alındığı gibi hem sözlü hem de yazılı söylem olarak da kabul edilir (İmer Kocaman, Özsoy 2011: 227).

Söylem kuramları, beşeri bilimlerde disiplinler arası yaklaşımlardır. Beşeri bilimlerdeki dilbilim, dil felsefesi, antropoloji, etnoloji, sosyoloji, psikoloji, psikanaliz gibi bilim dallarının söylem hakkındaki düşünceleriyle şekillenen kuramlardır. Söylem kuramları, kendi terminolojisine içkin dil kullanımı, hegemonya, güç, ideoloji ve sosyal teoriden oluşmaktadır. Daha çok tematik ve biraz da tarihi bir birleştirmeye söylem kuramlarını çeşitli yaklaşımları sınıflandırarak açıklayacağız. Söylem kuramlarının arka planında 1918'li yıllar Almanya'da Wittgenstein'in, 1920'li yıllarda ise Rusya'da Mikhail Bahktin ve çevresinde gelişen dil felsefesi ve dilbilim teorileri yatmaktadır. Asıl gelişme 1960'lı yıllardaki çoğu Fransız bir kısmı İngiliz toplum ve dil felsefecileri, antropolog, psikanalisti dilbilimci ve edebiyat teorisyenleri ki bunlar J. Austin (1961), J. Searle (1969,1979), M. Foucault (1966, 1969, 1976), J. Derrida (1967, 1973, 1993), Levi Straus (1964, 1973, 1985), Althusser (1966), Michel Pêcheux (1969), J. Lacan (1970-1989), J. Kristeva (1969) vb. tarafından ortaya konan görüşlerle söz ko-

3 Devellioglu; makâl: ("ka" uzun okunur. a.i. kav'l'den c. makalât) 1. söz, lakırdı, 2. söyleme, söyleyiş. Hüsn-i makâl: söz güzelliği, cemi/çoğulu makâlât ise: 1. sözler, 2. gazetede ve dergide çıkan yazılar. (makaleler, söz ve yazılar. Bahisler). Bu yüzyılda söylem kavramının karşılığı olarak makâl sözcüğünün metin/yazı (text), makale anlamlarında kullanılması *discursus* & *discursio*, *discorso* kavramının o dönemde de hem yazılı hem de sözlü kapsayan bir anlam alanı olduğunu gösterir.

nusu olmuştur. Dünyada 1970 ve 2000’li yıllar arasında otuz yıllık bir dönemde artık başlı başına bir disiplin haline gelen söylem analizi çalışmalarında teori ve pratik birlikte olgunlaşmıştır.⁴

2. Söylem Yaklaşımları

2.1. Bilgi (Episteme) Temelli Söylem Yaklaşımı

Bilgi (episteme) temelli söylem anlayışı, 1971’de “Bilginin Arkeolojisi” adlı kitabın yazarı Foucault tarafından geliştirilmiştir. Foucault’nun dil ve söylem üzerine gözlemleri ve tarihsel metinlerin analizleri söylem kuramının sosyal teorisini ortaya koyar. Bu teoride söylem bir temsildir. Aynı zamanda o, arzu ve gücü taşıyan bilgidir (Foucault 1966: 135). Temsil olması yönüyle teorik bir oluşum, arzu ve gücü taşıyan bilgi olması itibariyle toplumsal bir pratiktir (1966: 469). Bu kuramda söylemin de dil gibi kuralları ve düzeni vardır. Foucault’un “söylemin düzeni” üzerine görüşleri birçok eleştirel dilbilimciye yol göstermiştir (Elbirlik 2015: 23-41). Bugün söylem analizi içinde Foucaultcu söylem analizi diye bir alt disiplin vardır. Fakat Foucault’un geliştirdiği kuramlar dilbiliminden etkilense de onun analizleri dilbilimsel değildir. Bunun yanında doğruluk istenci kavramı üzerinde çok duran Foucault için söylem, *ya doğru ya da yanlış olacak ifadeler üretmemize imkân veren bir olasılıklar sistemi* (M. Foucault Power/ Knowledge akt. Urhan 2000: 19) olduğu zaman söylemin lojik değeri üzerine vurgu yapılmaktadır. Foucault yapısalcılıktan uzaklaşmasa dahi kitabı için kullandığı *arkeoloji* terimi dahi onun tarihselliğin de (filoloji gibi) ötesine geçtiğinin göstergesidir. Ona göre belli bir tarihi döneme ait baskın söylemsel yapılar o döneme ait sosyo kültürel pek çok Şeyi ortaya koyar.

2.2. Yazı/Metin Merkezci Söylem Yaklaşımı

Metin merkezli söylem yaklaşımının öncüsü J. Derrida’dır. Dilde önce ve sadece metin olduğunu ondan başka bir Şey olmadığını iddia eder (Derrida 2010: 14). Bir yazı bilimi (gramma- to-logie) geliştirmeye çalışmıştır. Derrida, yapısökümcü felsefi ve edebi analizler yapmıştır. O, söylemi bir anlama teorisi olarak görür. Metin bir kodlama alanı değil, kod açma alanıdır. Ona göre saf bir anlam yoktur. Hiçbir söylem yüzde yüz gerçeklik taşımaz. Foucault’nun da ifade ettiği gibi söylem bir temsil, bir yerine geçme olduğu için - ki bu bütün göstergelerin doğasında vardır- ikame önceden var olan Şeyi ikame edemez. Bu yüzden sahtelik ve yapaylık metnin doğasında vardır. Gerçek olarak sunulan çerçeveyi temsil ya da çarpıtması gereken söylem aslında bir sınırlandırmadır. Derrida’ya göre anlam sürekli ertelenir. Anlamda istikrar yoktur. Anlam sabitlenemez (Uçan 2008: 475). Derrida ayrıca *mevcudiyet kesinliği, logossantrizm, gramatoloji teorisi, pharmakon olarak metin, different ve différance* gibi terminolojilerle farklı metin teorileri ortaya koymuştur. Derrida’nın da kuramları

4 Greimas (1972), Van Dijk (1972,1977, 1980, vd.) Chatman (1978), Beneviste (1974), Paul de Man (1979), Wittgenstein (1933, İng. ev. 1983), Beaugrande (1984), Habermas (1984, 1987), Eagleton (1984), Halliday ve Hassan (1985), G. Kress (1985), Laclou ve Mouffe (1985), Cowards ve Ellis (1985), Martinet (1985), R. Barthes (1989, 1990, 1996, 1998), Fowler (1991), Wodak (1997), Mills (2003), Wilson (2003), Potter (2003), Punch (2005), Tornkiss (2006).

dilbilimsel merkezli olsa da analizleri dilbilim dışıdır. Derrida'nın analizleri edebi ve felsefi analizlerdir.

Bir başka yapısökümcü Paul de Man, söylemi zihindeki soyut figürel düzlemin somut literal düzleme bir transformasyonu olarak görmüştür. Ayrıca de Man'a göre retorik, edebi dilin dışında günlük dili de kuşatmıştır. Hatta dil denen şey tümüyle figüratiftir. Dil, retoriktir. Dildeki bütün anlatılar alegoriktir. Alegori figürle oluşur. Alegori gerçekte metafordur, metafor de Man'a göre ikinci söylemdir. Yanlış okumalar bu ikinci söylem yüzünden ortaya çıkar. Metne hâkim sabit bir anlamın olmayışı metnin zenginliğidir (de Man 979: 154).

2.3. Sözcelem, Toplum ve İdeoloji Temelli Söylem Anlayışı

Sözceleme, toplum ve ideoloji temelli söylem anlayışı ayrı üç farklı kategoride incelenebilecek bir yaklaşımdır. Fakat aralarındaki geçişkenlikler bu yaklaşımları birleştirmektedir. Burada incelediğimiz en geniş kapsamlı yaklaşımdır. Bu kuramlardan dilbilimsel analiz yöntemleri çıkmıştır. Bu kuramlarda söylemin toplumsal, ideolojik ve sistemli yapısı bir arada verilmektedir. 1920'li yıllarda Saussure'ün dil/söz ayrımını eleştiren Rus filozof ve edebiyat teorisyeni Mikhail Bakhtin sözceleme kuramı kurar. Bu kuram söylem kuramının başlangıç noktalarından biridir. Eş senkronik ve soyut olma özellikleri olan dilden çok diyakronik ve somut olan sözü/söylemi (onun ifadeyle "slovo") inceleme nesnesi olarak görür. Sözceleme sadece de söz/deyiş/söylem değildir. Sözceleme dil içi ve dil dışı bağlam, toplumsal ve ideolojik koşulları içine alan dil üretim sürecinin genel adıdır. Sözceleme teorisi göstergebilim ile ideoloji arasında ilişki kurar. Sözceleme, dilden daha çok toplumsal ve ideolojiktir (Voloşinov 2001:164).⁵ Bakhtin'e göre gösterge, maddi bir gerçeği (referent/gönderge) yansıtır ya da saptırır. Gösterge olmadan ideoloji olmaz ve nerede gösterge varsa orada ideoloji vardır. Sözceleme dili kuşatan ideolojik anlam ve değerler olmadan anlaşılabilir (Yaguello 1977: 37).

Saussure'den uzaklaşmadan bir sözceleme teorisi ortaya koyan dilbilimci Emile Benveniste'tir. Ona göre söylem, sözcelemedir, dilin yürürlüğe girmesi veya dil kullanımınıdır. Çünkü söylem dilin dışındaki pragmatik durum ve ideolojik koşullarla anlaşılabilir. Yine de Saussure'ün "dil" ayrımını reddetmez. Dili aynen bir sistem olarak kabul eder ama söylemin de hem bildiri (mesaj) hem de etki aracı olduğu belirtir. Söylemin bir sisteminin olduğunu düşünmez (1966-1974: 99)⁶. İşlevsel Dilbilimci Andre Martinet söylemi düzgü (sistem) /bildiri (mesaj) zıtlığı üzerinden açıklar. Dil bir düzgüdür. Söylem ise bir bildiridir. Söylemi bir bildiri olarak görmesi, Althusser ve çevresinin bilgi (episteme) merkezli görüşlerine uyum sağlamaktadır. Martinet, söylemin dil sahip olduğu yapıya benzer bir yapısı olduğunu belirtmiştir (1985: 17). İngiliz sistemli işlevsel dilbilimci Michael Alexander Kirkwood Halliday'ın söyleme bakış açısı metin merkezlidir. "Anlam" kavramına ilişkin bakış açısı –istikrarlı, sabit bir anlamın yokluğu- yazı temelli söylem yaklaşımıyla aynıdır. Söylem ona göre yapmanın

5 Kitap Rusya'da 1929 yılında basılmıştır, Fransızcaya çevirisi 1977, İngilizceye çevirisi 1996 yılında yapılmıştır. Batı'da fikirleri geç yayılmasına rağmen söylem ve sözceleme teorisine ait fikirler seksen altı yıl öncesine dayanmaktadır.

6 1966 - 1974 yılları arasında yazılan makalelerden derlenen kitabın elimizdeki Türkiye'deki çeviri baskısı 1995'tir.

bir modudur (Halliday 2007: 97). Söylemi Aristotelesçi isim/fil kategorileriyle değerlendirir. Söylemede olaylar ve aksiyonlar fil, aktörler ve nesnelere isim kategorisiyle temsil edilir. Bu bir üst değerlendirmedir (2007: 128). Her söylemin bir hakkındalığı olmalı. Bu söylemin konusudur. Söylemin sorgulanan, yalanlanabilen, tartışılabilen, çürütülebilen ifade potansiyelleri olmalı. Bütün bunlar söylemin aksiyon biçimleridir. Ona göre toplumsal etkinliklerin doğası eyleyenler arası ilişkiler, dilin akort edilmiş statüsü birbiriyle bağlantılıdır. Söylemi anlaşılır kılan kritik sorular şunlardır: “Ne oluyor? Kim rol alıyor? Söyledikleriyle ne yapıyorlar?” Metnin atf ilişkileriyle örülü işlevsel bir grameri olduğunu ortaya koymuştur (Halliday 2003: 437).

Ernesto Laclou ve Chantal Mouffe’a göre söylem eklemleyici pratiklerden doğmuş bir bütündür. Onlar, söylemi hegemonya kavramı çerçevesinde kuramsallaştırırlar. Birey, söylemin edilgin nesnesidir ve söylemden etkilenir (2008: 169-179). Eğitim bilim ve semiyotik profesörü Gunter Kress’e göre söylemler bir kurumun değerlerini ve inançlarını dile getiren sistemli bir biçimde düzenlenmiş önermeler kümesidir. Söylem bakış açısı anlaşılacağı üzere ideoloji perspektiflidir (Dursun 1998: 173). İngiliz eleştirel dilbilimci ve eleştirel söylem analizcisi Norman Fairclough’a göre söylem toplumsal yapılar tarafından biçimlendirilmiş toplumsal bir pratiktir. Söylem, dil kullanımı, dil olayları, dilin uygulanışı ve uygulama sistemidir. Ona göre de söylemin bir düzeni ve sistemi vardır. Foucault’nun “söylemin düzeni” teriminden oldukça etkilenmiştir. Saussure’ün dil/söz ayrımını eleştirmiştir. Söylemi sözü içine alan dil kullanımı olarak kabul etmiştir. Söylem ona göre ideolojinin maddi biçimi ve ideolojinin esaretiyle sınırlandırılmış anlamsal ilişkili anlatım kümeleridir. Söylem, güç ve iktidar mücadelelerini içeren toplumsal bir pratiktir (Fairclough 1989: 17). Teun van Dijk, söylem denince akla gelen ilk isimdir. Söylem kuramı hakkındaki görüşleri Norman Fairclough ile aynı doğrultudadır. İdeolojiler grup inançlarıdır. Söylem kuramı olmadan ideoloji kuramı da kökten eksiktir. Söylem, ideolojiden etkilenen toplumsal pratiktir. Ona göre söylemin toplumdaki rolünü anlamak için genelde toplumsal temsilleri, özelde ideolojileri anlamak gerekir. Dijk, söylemin küçük ve büyük yapısı olduğunu belirtir (van Dijk 1997: 13-19). Eleştirel dilbilimci Ruth Wodak’ın söylem hakkındaki görüşleri Dijk ve Fairclough ile aynıdır. Söylem de belirsiz iki alan: insan ve dil vurgusu yapar. İnsanın dimağının hareketleriyle tanınmak ister. Aslında birey bilinçli ya da bilinçsiz kimlik sunumu yapar. İnsan dimağı ve dili tarihsel ve toplumsal bir bağlamda şekillendiği için aidiyetlerini söyleminde gizleyemez. Ötekinin tarihsel ve toplumsal aidiyetlerinin ortaya çıkarılması gerekir (Wodak ve Meyer 2001: 5). Sara Mills, Foucaultcu sosyal teoriyi takip etmiş ve bir Foucaultcu söylem analizi kurmak istemiştir. Ernesto Laclou’da olduğu gibi, Mills’in söylem kuramında özneler, düşünce sitemlerinin edilgen kurbanları değildir. Özneler iktidara boyun eğmezler. Söylem iktidarın bir aracı ve etkisi olacağı gibi, bir engel, bir direnç noktası ve muhalif bir strateji için başlangıç noktası da olabilir. Söylem, iktidar üretebileceği gibi iktidar da yok eder (Mills 2003: 128). İngiliz edebiyat kuramcısı Terry Eagleton da aynen Mills gibi 1930’larada askıya alınan ideoloji kavramının sürüm değiştirerek 1970’lerde söylem kavramına dönüştüğünü söylemiştir. Bu anlamda ideolojinin anlamı da söylemin anlamıyla özdeşdir. İdeoloji de toplumsal bir pratiktir. Maddi etkiler üretir. Ama ideoloji ile söylem arasında bir ayrımı ifade eder. Bu ayrım da ideolojiler söylemlere indirgense bile bütün söylemler ideoloji olamaz. Söylemler ideolojileri kapsar. Eagleton’un ifade ettiği gibi

ideolojiler, söylemler içinde belli etki grupları olarak özel söylem birlikleridir (Eagleton 1991: 194). Eleştirel bilimci Jonathan Potter kendi ekolüne uygun olarak ideoloji -en temelde grup inancı- bakış açısıyla söylemi tanımlamıştır. Burada söylem belirli bir zaman dilimi içerisinde, belirli gruplar arasında ilişkiler olarak geliştirilen fikirleri, ifadeleri ve bilgileri içeren bir kavramdır. Bu tanımlama Althusser epistemolojisiyle örtüşen bir tanımlamadır. Ona göre söylemin kuralları vardır. Söylem dilsel düzeni betimler. Yine netice söyleme bir dil kullanımıdır. İçerik ve metin analizi üzerinde çalışan Frank Tonkiss (2006), söylem tüm iletişim biçimlerini kuşattığını söyleyerek söylemin kapsamını genişletir. Söylem sadece kendini günlük konuşmalarda değil, her türlü toplumsal pratiklerde gösterir. Keith F Punch'a göre (2005) söylem sözü temsil ettiği için bildirim tüm boyutlarını içerir. Bildirinin boyutları söylemin anlamını görünür kılacak sorulardır. Bu sorular daha çok özne yönelimlidir: Kim söylüyor? (onu dile getireni) Neye dayanarak söylüyor? (otoritesini), Kime söylüyor? (hedef kitlesini-dinleyiciyi), söyledikleriyle neyi başarmak istiyor? (amacını ve niyetliliğini). Jonathan Potter (1996) Söylem anlam ilişkilerine değinir. Söylem ona göre anlamı inşa eder. Böylece toplumlar söylemler üzerinden nasıl düşüneceklerini ve nasıl iletişime gireceklerini öğrenirler (Tonkiss, Punch ve Potter'dan akt. Çelik ve Ekşi 2008:100).

2.4. Politik Temelli Söylem Yaklaşımı

Politik temelli söylem anlayışı aslında pek çok yönüyle ideolojik söylem yaklaşımından ayrılmaz. Jhon Wilson politik söylem yaklaşımının en önemli temsilcisidir. Söylemin bütün yapısını politik olduğunu iddia etmesi sebebiyle burada ayrıca bir sınıflandırılmıştır. Ona göre söylemin tamamı iktidar, çatışma, denetim ve egemenlik gibi temaların ilişkiyle tanımlanır (Wilson 2003: 131). Söylem ve ideoloji anlayışlarında Pêcheux ve Foucault'dan etkilenmiştir. Bu etkilenmelerden biri ideoloji ile ilgilidir. İdeoloji soyut düşünce sisteminin maddi biçimidir. Söylem de bu maddi biçimin bir çeşididir. Söylemin bu tanımlaması söylem için bir sınırlandırmadır. Diğerisi ise Foucault'nun "anlamaların dönüştürülmesi" terimiyle ilgilidir. Çünkü o, söylemlerin yapılarına bağlı olarak dönüştürüldüğünden söz etmişti. Jhon Wilson politik söylem kuramını görececi/evrenselci dikotomisi üzerinden yürütmüştür. Evrenselci kategori dili, görececi kategori söylemi temsil eder. Yine Wilson, sosyal teorinin "temsil etme" kavramını kullanır. Bu temsil ötekilerin isteğine bağlı bir temsildir. Ötekilerin size inanması için yapılması gereken temsildir. Kötü niyetlidir. Burada politik söylem kötülük doğuran bir toplumsal amaçla bir toplumsal pratik olarak kullanılır. Bu kavramsal ve söylemsel dönüştürmeler neticesinde üretilir. Aslında bu söylem kötü niyeti örtme çabasıdır. Bunlar nukdeyiş (nukepeak) olarak gönderme yapılan politik söylem çalışmalarıdır (Wilson 2003: 135-6).

2.5. Dil Felsefesi Temelli Söylem Yaklaşımları

Felsefe temelli dil yaklaşımlarında ilk olarak 20. yüzyıl felsefecisi olan Wittgenstein'in fikirleri söylem çalışmalarına her zaman için bir arka plan, bir referans olmuştur. Wittgenstein "dil kullanımı" kavramını ilk kullanan kişidir. Bu kavramın söylem kuramı için anahtar bir terim olduğu bilinmektedir. Wittgenstein sosyal bilimlerde ma-

tematikçi ve mantıkçı olarak dil felsefesi yapması bakımından önemlidir. Eserlerinde herhangi bir yapısalcılık eleştirisi yoktur. “Dünya olduğu gibi olan her şeydir. Dünya olguların toplamıdır. Çünkü olguların toplamı, neyin olduğu gibi olduğunu, aynı zamanda nelerin olduğu gibi olmadığını belirler” (Wittgenstein 2011: 15). Buradaki tanımlamadan anlayacağımız üzere Wittgenstein’in dil anlayışı olguculuk üzerinedir. Söylem soyut bir sistem değildir. Söylem buradaki olguculuk görüşüne yakın olduğu gibi olan ya da olduğu gibi olmayan bir olgudur. Bu yönüyle olguları sadece olduğu gibi temsil etmez, onları saptırır. Öncelikle J. Austin ve sonra onun öğrencisi J. Searle söylemi bir dil edimi olarak görmektedir. Bu teori, söz edimleri (speech act theory) teorisi. Austin ve Searle, Wittgenstein’in dil felsefesinden etkilenmişlerdir. Bu kuramda “insanlar ifadeleriyle ne yapmaktadırlar?” gibi temel bir soru üzerinde düşünür. Söz aktları kuramı, doğrulanabilir olmadığı halde (herhangi bir mantık aranmadığı halde) anlamlı olan söz aklarının olduğunu ve bunların sayısının dilin içinde oldukça fazla olduğunu iddia eden bir kuramdır. Bir şey söylemenin bir edim [act] gerçekleşmekle özdeş olduğu savına dayanmaktadır. Bu kuramın ideolojik temelli söylem yaklaşımının söylemi toplumsal bir pratik olarak görme düşüncesiyle benzeşmektedir. Austin ‘in yaptığı üçlü sınıflandırmadaki düz söz edimi [locutionary act] edim söz edimi [illocutionary act] ve etki söz edim [perlocutionary act], edim söz edimi sınıfı, kuramın etik uygulamalara olanak tanıyan en önemli ögesidir. Austin, edim söz edimini “bir şey söylerken gerçekleştirilen edim” olarak tanımlamaktadır (Altnörs 2000: 17-18). İşlevsel Pragmatik (Enlich ve Rehbein) ve bir de Hymes’in geliştirdiği ayrı bir söylem analizi disiplini olan “İletişimin Etnografisi” söz aktları teorisinden etkilenmiştir. Ricoeur için “söz edimleri kuramı mantıksal alan ile psikolojik alan arasında, pragmatik alanında yer almış görünecektir. <bu mantığı şimdiden bir söz edimleri kuramına yönelten şey, “what shall i do?” – “Ne yapacağım?” sorusunun tüm yanıt kiplerini yeniden gruplamayı gerektiren dilin temel niteliğidir (Ricoeur 2000: 19)

Söylemin bir parçası da iletişimsel işleve sahip birimlerdir. Bu teoride insanların dili doğru ya da yanlış kullanmaları önemli değildir onların dil ile ne yaptıkları söz edimleri teorisinin de temelini oluşturur. Söz edimleri teorisinde ve pratik söylem analizinde kullanılan temel ortak terimlerden biri de (utterances) sözcelerdir. Söz edimleri teorisi dili değil de sözcelerini incelediği için, kendi içinde de bir metodoloji geliştirdiği, sınıflandırmalar yaptığı ve söz edimleri için uygun koşulları tanımladığı için bir nevi felsefi söylem analizi olarak kabul edilmektedir

2.6. İletişim Temelli Söylem Yaklaşımı

İletişim temelli söylem yaklaşımı Alman toplumsal kuramcı J. Habermas tarafından temsil edilir. Dil ve söylem üzerine fikirleri eleştirel dilbilim ve eleştirel söylem analizi çalışmalarını etkilemiştir. Söylemde ideolojilerden, eylemden çok akıl merkezli bir uzlaşmayı önerir. Söylem ona göre iletişim üzerine iletişimdir. Eylem bağlamında bozulmuş uzlaşmaya kafa yoran iletişimdir. Söylem teorisini dört farklı noktadan geliştirir. 1. Söylem dili veya konuşmanın eşanlımlısı değil, uzlaşmaya varmayı amaçlayan konuşmayı aydınlatıcı bir biçimdir. 2. Felsefeciler ve bilginler tarafından yönlendirilen dilbilimsel eylemin tuhaf bir biçimi değil, gündelik hayatın temelini oluşturan haklı çıkarmayı ve uslamamanın genel pratiğini belirtir. 3. Söylemin içeriği

gerçeklik savına bağlıdır. 4.Söylem dinleyici tarafından geçerlilik savının iyi yapılması için konuşmacıya karşı çıkarılan bir meydan okuma ile başlatılır. Üç tip geçerlilik savı (doğruluk, normatif doğruluk, dürüstlük) olduğu için, karşılık olarak üç tip söylem (kuramsal, ahlaki ve estetik) vardır. Dördüncü ve sonuncu noktaysa söylemin oldukça karmaşık disipline edilmiş bir pratik olduğu, bir ağız dalaşı olmadığıdır (Finlayson 2007: 73-75). Ayrıca J. Habermas'ın dilin güç ile ilişkisini açıklayan görüşleri eleştirel söylem analizine öncülük etmiştir.

2.7. Tahkiye (Narrative) Temelli Söylem Yaklaşımı

Tahkiye temelli söylem yaklaşımı Fransız eleştirmen ve edebiyat kuramcısı Gérard Genette'in "Anlatının Söylemi" isimli önemli bir eseri vardır. Söylem kavramını anlatı kelimesiyle birlikte kullanılması önemlidir. Tahkiye perspektifini yansıttığı için olay merkezlidir. Buradaki söylem bir olay ya da olay dizini anlatmayı üstlenen sözlü ya da yazılı söylemdir. Gerçek ya da düzmece olaylar dizisi, bunların bağlanma, karşıtlık, tekrar ilişkilerine gönderimde bulunur. Nakledilen olaya değil, birbirlerinin bir şeyleri nakletmesiyle meydana gelen olaya gönderimde bulunur. Her bildirme dile getirme ediminin ürünüyse anlatının söylemi de anlatma eyleminin ürünüdür (Genette 2011: 13). Burada kesin çizgilerle altı çizilen şey öncelikle Genette'in anlatıcının tavrı ve seçimiyle ilgili olan söylemin türü yani kipi, anlatıcının anlatı söylemini algılayışı ve son olarak zaman yani hikâye zamanı ile anlatı zamanın ayırılmasıdır. "Anlatının Söylemi" adlı eserde görmüş olduğumuz gibi çeşitli kavramlar ışığında notlar bildirilmiştir. Bu kavramlar şunlardır: Düzen, süre, sıklık, kip, perspektif, odaklanma, değiştirmeler ve söz olmaktadır.

Amerikalı film ve edebiyat eleştirmeni retorik profesörü Seymour Chatman söylemi olay perspektifinden tanımlamakla beraber daha söylemi birçok anlatının yolu yani üslup/suret/form/şekil/biçemle özdeşleştirmektedir. Fransız ve Amerikan kuramcıları ve dilbilimcileri sentezleyen Chatman bir yapısalıcı olarak daha çok anlatı kuramını ve anlatının neliğini açıklıyor. Bizim için burada önemli olan şey Chatman'ın söyleme ait tanımlamaları ve söylemin özelliklerine ilişkin kuramsal açıklamalarıdır. Söylem kuramının çok katmanlılığını görmek ve göstermek adına pek çok farklı bakış açısına sahip eleştirmenin ve düşünürün söylem üzerine görüşlerini ortaya koymak bu kuramsal geniş yelpazede bizlere çok geniş perspektif sunuyor. Özellikle genişlettiğimiz bu kuramsal kısımda önceki kısımdaki söylemin salt sözlükbilimsel ve dilbilimsel tanımlamalarıyla bağlantıların sağlanmasına katkı sağlayacaktır. Son tahlilde söylem ona göre merkeze alınmamıştır. İkililer üzerinden açıklanmıştır. Anlatının ne özü (ses yazı tabakası (parole) ne de nesi (öykü/anlamı/konusu) değildir. Anlatıyı oluşturan iki parçadan (söz ve biçim) biridir. Söylem anlatının yolu, anlatıyı söyleme biçimi ya da diğer bir ifadeyle anlatının üslubudur (Chatman 2008: 10).

2.8. Mitoloji⁷ Semiyotik ve Hermenötik Temelli Söylem Yaklaşımları

Fransız Yapısalıcı Antropolog Claude Lévi Strauss sosyal teoride yapısalcılığın F.

7 L. Strauss'un söylemini yapı söktümüne uğratan Derrida Mit için birliği ve mutlak bir kaynağı (öznesi) olmayan, merkezizleşmiş, odağı ve kaynağı ele geçirilemeyen, güncelleştirilemeyen ve ilk planda namevcut(anonim) olan gölgeler ya da gücüllüklerdir. Bu merkeziz yapı söylemi mittir (Derrida 2010: 172).

Saussure'den sonra en önemli figürüdür. Ülkemizde “Mit” için yapılan tercümelemlerde bu terim için Türkçe karşılık olarak “söylen” terimi üretilmiştir. Aslında söylen söylemin bir biçimidir. Söylem söyleni kapsadığı için söylen de aslında bir çeşit söylemdir. F. Saussure'den etkilenerek dilbilim metodolojisini antropolojiye uygulamıştır. Özellikle kültürel ve etnografik ‘korpus’ oluşturmaktan ziyade söylenlerin (mit), akrabalık ilişkilerinin sistemini analiz etmiştir. Claude Lévi Strauss’un yaptığı söylen incelemeleri söylem analizinin öncüleri sayılabilir. Claude Lévi Strauss aslında özne vurgusunda mit söylemlerini incelemiştir. Onun analiz yöntemi daha sonra söylem işaret bilimine de örnek olmuştur. Onların dillerin çeşitliliğini sesler veya ‘fonemler’ arasındaki az sayıda anlamlı karşıtlıklara indirgeme projesini beşeri fenomenlere uyguluyordu. İkili karşıtlıklar (*yukarı/aşağı, gök/yer*) topluluğu olarak inceliyordu (Debane ve Keck 2011: 69). İnsanlar simgeler ve göstergeler yardımıyla iletişim kurarlar. İnsanın insanla konuşması olan antropoloji için her şey iki özne arasına aracı olarak giren simgeler ve göstergelerdir (Debane ve Keck 2001: 71).

Levi-Strauss Boas’ın yapısalcı görüşe sahip olmamasını eleştirirken söylemin de bir düzeni olduğundan söz eder: Boas burada sık sık kesinleşmiş bir konumdan uzaklaşarak masal ya da söyleni basit bir anlatıya indirgemekten vazgeçmesi ve söylensel söylemin ardında bu söylemin düzenlenişine yön veren, kesintili karşıtlıklardan oluşmuş bir düşünsel düzen bulunduğunu benimsemesi yeterdi (Levi-Strauss 2010: 186). Söylemin düzeni karşıtlıklardan değil, kesintili karşıtlıklardan oluştuğunu belirtir. Karşıtlıkların kesintili olması söylem de tam bir düzen olmadığını da itirafıdır. Aslında Strauss söylemin tamamını söylen (mit) olarak kabul etmez. Söyleni söylemin bir parçası olarak kabul eder. Bu yüzden “söylensel söylem” kavramını kullanmıştır. Sonuçta söylem, söyleni kapsar. Söylenin dolayısıyla söylemin düzeninin de kesintili karşıtlıklardan oluştuğunu düşünür. Söylemin kaynağını söylende arar ve kökensel sınırlarını açıklamaya çalışır. Ayrıca Saussure yapısalcılığından etkilenip ikili zıtlıklardan yararlanarak teori ve çözümleme için yöntem oluşturması yapısalcı söylem yaklaşımlarına katkı sağlamıştır. Strauss’un *doğa ve kültür* diyalektiğini dilin amprik nesnesi olan söylemin için pratikleştirsek, söylemi oluşturan iç unsurların özü itibarıyla, tahkiye bilim açısından derin yapıda içerik, yani semiyotik ifadelendirme ile gösterilen, semantik ifadelendirme ile anlam, mantıksal terminolojiyle kavram *kültür* tarafından şekillendirilir. Oysa bu dikatomiye söylemin kabuğu olan yazılı ve sözlü gösteren, biyolojik bir dile getirme farkı olarak üslup ve bilinçdışı *doğa* ayrımıyla eşleşir diye düşünüyoruz. Son olarak Levi Strauss’un Saussure’den etkilenerek geliştirdiği kültürel yapısalcılık daha sonraları Hymes’in geliştirmiş olduğu söylem analizi *iletişimin etnografisine* teorik temel oluşturmuştur.

Roland Barthes, söylene göstergebilim açısından baktığı için onun söylen teorisini ayrı bir kategoride değerlendirmeyi uygun gördük. Barthes okumalarımızda belirlen bir söylem tanımıyla karşılaşmadık, fakat Barthes’in söylem kavramına kuramsal olarak Derrida da olduğu gibi metin, Levi-Strauss’ta olduğu gibi söylen (mit), ya da Rus formalistlerinde olduğu gibi üslup olarak baktığı kanısındayız. Bunu öncelikle Barthes’ın 1933’lerden 1975’li yıllara kadar L’Arch gibi dergilerde yazmış olduğu makalelerden derlenmiş olan “Yazı ve Yorum” adlı kitabındaki dil ve söz ile yapmış olduğu ayrımlardan anlıyoruz: Ona göre söylem ile söylen temelde aynıdır. Ama söy-

lem söyleni kapsamaktadır. Söylen ise söylemin bir biçimidir. Bu yönüyle söylene ait pek çok özellik söylemin özellikleridir. Çünkü bütüne ait bir parça bütünden başka bir şey olamaz. Barthes işaret bilimci olarak söylenin kapsamını genişletir. Onu bir göstergebilim dizgesi yapar, ona göre bir resim söylen olabileceği gibi bütün söylemler de söylen olabilir (Barthes 2009: 19-20). Söylem tanım ve özelliklerini Barthes perspektifinden işaret bilimsel ve söylen (mit) olarak göstermeye çalıştıktan sonra söylemi hermenötik ve yorum penceresinden Paul Ricoeur ve Umberto Eco'nun görüşleriyle açıklamaya çalışacağız.

Hermenötik yönelimli bir yapısalcı olan Fransız felsefeci Paul Ricoeur'un "Yorum Teorisi Söylem ve Artı Anlam" adlı kitabında söylemi "olay" perspektifinden değerlendirilir: Söylem, olay ve anlam diyalektiği olarak tanımlanır. Olay olarak söylem, atıfta bulunur (bir şey hakkındadır), kendine atıfta bulunur (birisine söylenir), zamansaldır (belirli bir anda söylenir) ve nakledilebilir (birisine söylenir). Anlam olarak söylem ise hem konuşucunun anlamı hem de ifadenin anlamıdır. Olay ile anlam diyalektiği aynı şekilde yazılı söylemde de devam eder. Konuşulan söylem belirli bir diyalojik durumda belirli birine yönelikken, yazılı söylem sınırsız sayıda soyut okura hitap eder. Ricoeur'e göre hermenoytikin vazifesi, yazarın niyeti ve yazıldığı konte-kstle ilişkili olarak bu otonom metin problemini anlamaktır (Ricoeur Çev. G.Y. Demir, 2007: XI).

Ricoeur'un, antik felsefeden Saussure dilbilimine değin söylem değerlendirmeleri Halliday'in değerlendirmelerine benzerlik gösterir: Söylem kavramının ilk defa keşfedildiği kontekt şudur: yanlış ve doğru söylemin "ürünleridir" (affections) ve söylem kelimeleri aşan bir sentezde birbirleriyle bağlanan iki temel göstergeyi –ad ve fiili- gerektirir. Aristoteles "Yorum Üzerine" denemesinde aynı şeyi söyler. Adın bir anlamı vardır ve fiilin anlamına ilaveten, bir de zaman kipi vardır. Yalnızca onların birleşmeleri, logos, yani söylem diye adlandırılabilen yüklem bağına doğurur (Ricoeur 2007: 4). Ricoeur burada dilbilimin hakkını vermeye çalışır. Söylem terimi dilbilimsel terimlerle (dil/söz) ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ortaya konan söylem kuramı varlığını Saussure'ün bu terimlerine borçludur. Yine buradaki değerlendirmesinde dilbilimin başarısı söylem kuramının temellendirildiği terim dil kullanımından gelmez, sistem/yapı terimlerinden gelir. Paul Ricoeur'u farklı kılan diğerleri gibi Saussure diyalektiğinden (lingua/parole) yola çıkar ama farklı bir şekilde diğerlerinin değinmediği bir şekilde kısa ve basitçe açıklamıştır. Burada toplarsak söylemin özellikleri şöyledir: Söylem kod kavramıyla ilgili değil, belli bir konuşucuyla ortaya konan mesaj kavramıyla bağıntılıdır. Bu yönüyle zamansaldır. Ontik bir yapısı vardır, olgusaldır. Zamansal olduğu için diyakronik ve art arda gelir. Maksatlıdır. Tasarlanmıştır. Dil gibi anonim değildir. Sistemden uzaktır. Bu yönüyle söylem geçicidir. Olaya benzer değişken ve geçicidir (Ricoeur 2007: 13-15).

Semiyotik profesörü Umberto Eco'nun söylem anlayışı metin temellidir. Eco, metni bir dünya, dünyayı da bir metin olarak analiz etme eğilimindedir. Derrida'nın okur yönelimli paradigmasına karşıdır ve antik çağ hermetizmi ile Derrida'nın yapısökümü arasında radikal benzerlikler olduğunu ileri sürer ve bunlar şöyle sıralanabilir: i. Bir metin, yorumcunun sonsuz iç bağıntılar keşfedebileceği açık uçlu bir evrendir. ii. Dil, biricik olan ve önceden var olan bir anlamı kavrayamaz: aksine, dilin görevi

karşıtların buluşması olduğunu göstermektedir. iii. Dil, düşüncenin yetersizliğini yansıtır: Dünyada oluşumuz, aşkınsal herhangi bir anlam bulma yetisizliğimizden başka bir şey değildir. iv. Tek anlamlı bir şey belirtme iddiasında olan herhangi bir metin başarılı olamamış bir evrendir (bu'nun bu olmadığını kesintisiz bir ertelemeler zinciri üreten Demiurgos). v. Bununla birlikte çağdaş metin gnostizmi⁸ çok cömerttir: Okurun niyetini, erişilmesi olanaksız yazarın niyetine kabul ettirmeye hevesli olmamız koşuluyla hepimiz gerçekten hakikati -yani yazarın gerçekte ne söylediğini bilmediğini, çünkü dilin onun yerine konuştuğunu- fark eden bir übermensch (üstün insan) haline gelebiliriz. vi. Metni kurtarmak- yani, anlam yanılması anlamın sonsuz olduğu bilincine dönüştürmek-için okur metnin her satırının bir başka gizli anlamı gizlediğinden kullanılmalıdır. Sözcükler söylenmeyi söylemek yerine onu gizlerler, gerçek anlam en ötedeki, ondan da bir sonrakinden de ötedeki anlamdır; 'hylic'ler -kaybedenler- yorum sürecini anladım diye bitirenlerdir (Eco 2011: 57-58). Eco'nun söylem anlayışında bir metinde amprik bilgiden ziyade ökölt (gizil) bilgi vardır. Foucault'nun kaynağını Yunan gerçekçiliğinden alan görünen nedensellik zincirini anlama, yani bilgi merkezli bakış açısından ziyade kabuğun altındaki öz, gizli bilgi ona göre derin ve doğru bilgidir. Hakikat gizlidir, o metnin yüzeyinde değil, yoruma bağlı derin ve gizli yapısındadır. Bu yönüyle hermetik düşünceyi benimsemektedir. Dolayısıyla onun doğru anlayışı açıklanabilen şeylerde değil, açıklanamayan gizlerdedir. Sınırsız semiyosis kavramını ortaya atar, bunun karşısına kabul edilebilir yorumlar yelpazesini koyar. Bir giz avcısı gibi metinde çoklu çağrışımlara yankılara açık anagramlar, akrostişler ve izotopiler arar. Bir arketip metinden söz eder. Okurun niyeti (interneti operis) ile metnin niyeti (intentio lectoris) arasında diyalektik bir bağ kurmaya çalışır. Bu noktada ona göre "okurun girişimi temel olarak metnin niyeti hakkında bir tahminde bulunmaktan ibarettir" (Eco 2011: 84).

Göstergebilimci Algirdas Julien Greimas söylem göstergebilimi (discourse semiotic) diye bir alt alandan bahseder. Söylemler diye adlandırılan göstergebilimsel konuların son derece karmaşık olduğunun bilinmesi nedeniyle, bunları incelemek için, çeşitli çözümlenme düzeyleri ayırt etmek gerekmiştir. Nitekim bir metni kavramaya yarayan soyut yapıların ve bu metindeki dönüşümleri içeren mantıksal anlamsal işlemlerin belirlediği derin yüzey, metinlerin sözdizimsel düzenlenişini ortaya koyan biçim bilimsel -sözdizimsel düzeyden ayrılır, öte yandan, sözdiziminin bir bakıma dünyadaki figürlerle (el kol baş hareketleri yapan kişiler ve algılanabilir özelliklerle donatılmış nesnelere) somutlaştırıldığı figüratif düzey de, çeşitli yapısal görünümünün herhangi bir doğal dilde gerçekleştirilmesini sağlayan metinsel düzeyden ayırt edilmeliydi. (...) ayrıca birbirinden ayrı ama eşdeğerli düzeylerin tanınması, bir yandan figüratif söylemlerin (anlatılar, öyküler) figüratif olmayan söylemler (felsefe söylemleri, öğretici söylemler) karşılaştırılmasına yarararken; öte yandan aynı biçimsel aygıtın yazınsal (edebi) olmayan söylemlerin (hukuk, toplum, iktisat vb. gibi ile ilgili söylemler) özümlemesinde kullanılmasını sağlar. Böylece göstergebilim, daha önce toplum bilim alanında gerçekleştirilen ama pek inandırıcı olmayan içerik çözümlenmesi girişimlerinin yerini alır (Rifat 2008: 338-9).

Hermenötik ve semiyotik temelli söylem anlayışını açıkladıktan sonra bir başka söylem anlayışı olan birey (özne) temelli söylem yaklaşımına değineceğiz. Burada

8 Gnostik terimi "sezgi veya tefekkür yoluyla edinilebilen bilgi".

Fransız Freud diye bilinen psikanalist Jacques Lacan'ın ve Foucault ve Derrida'nın hocası olan Althusser ve Fransa'da pratik söylem analizinin öncülerinden Michel Pêcheux'un söylem hakkındaki görüş ve düşüncelerine değineceğiz.

2.9. Birey (Özne) Temelli Söylem Yaklaşımı

Fransız Freud olarak bilinen Psikanalist Jacques Lacan bir yapısalcıdır. Söylem terimini bilinçdışı terimine denk gelecek şekilde kullanır. Ona göre söylem, bilinçdışıdır. Hermenötik temelli söylem yaklaşımına benzerlikler gösterir. Gizil anlamın peşindedir. Bu kuram özne ile ilgi olduğu için bilinç ve bilinçdışı terimleri ile birlikte kurgulanır. Post-yapısalcılıkta özne (yazar ya da gönderici) ölmüştür. Bahse konu olan özne ya ötekidir (dinleyen/okuyan/ etkilenen) ya da bölünmüş öznedir.

Lacan'a göre söylem, dilbilimcilerin kullanımlarından çok ayrı olarak, bir üst-be-lirlenimsel (overdetermined) ilişkiler ağıdır: söylemde o anda söylenenlerden çıkarı-labilecek doğrudan bir anlam yoktur, ama kurgusal ve söyleme dışsal bir anlam vardır. Söylemin anlamı onun 'Çapa Noktası'ndadır (Anchor Point): anlam her zaman diğer söylem-dışı süreçlerin kesiştiği öyle bir yerdedir ki aslında bir anlam uzlaşması bile yoktur. Özne ve diğerleri anlamı farklı çapa noktalarında bulurlar ve farklı biçimde "anlarlar". O halde, söylem, bilinç ve bilinçdışı dillerinin, toplumsal simgelerin ve düşünme öznelliğinin bir kesişim noktasıdır (Tekelioğlu 1983: 2).

Disiplinler arası çalışmalarda "Freud'dan Lacan'a Psikanaliz" adlı kitabından dilbilim anlamında çok şeyler öğrenilebilecek Saffet Murat Tura bu konuda şunları ifade eder: "Lacan, bilinçdışı ötekinin söylemidir." diyecektir. O halde psikanalizdeki özneyi nesneleştiren şey, onun kontrolünde olmayan bir amaçlılık, bir öznellik çoğul-luğu içermesidir, diyebiliriz. Bu bakımdan psikanalizde özne bütünlüğü içinde birey olmaktan çok, karmaşası ve çatışmaları içinde bir gruptur. "Özne bir bütün olmayı hedefleyemez." der, Lacan (Tura 2010: 31).

Saussure'ün "dil-söz" karşıtlığını anlamak için bütününe bakmak gerek. Söz bi-reyin, öznenin dili kullanması ile ortaya çıkan gerçek bir nesne olarak var olan ve zaman içinde birbirini izleyen dil birimleri ile belirlenebilirliğine göre art zamanlı bir boyuttur. Oysa dil, söze (yani bireysel kullanıma) olanak tanıyan uzlaşım-sal bir ku-rumdur; yani konuşanlar tarafından üzerinde anlaşılmaya varılmış olmasından başka bir gerçeklik koşulu yoktur. Öte yandan dil, sözün tersine, gerçek bir nesne değildir, o bir potansiyel, bir gizil imkânlar bütünüdür. Daha doğrusu bireysel kullanıma (söze) izin veren biçimsel kurallar sistemidir. Dil, bir söz gibi art zamanlı değildir; biçimsel kurallar ve dilbilimsel birimlerin eşzamanlı ilişkilerinden ibarettir. Lacan öğrencilerin-den "dil- söz" ayrımını yapmalarını istemiştir. Octave Mannoni'in kısa yanıtı şöyledir: Ben kısa kesmek için şöyle diyeceğim; dil geometraldır, söz ise perspektiftir ve pers-pektif noktası daima başka bir nokta olabilir. Dil bir gerçekliktir, geometraldır. Yani perspektif haline getirilmemiş olandır ve hiç kimseye ait değildir. Hâlbuki söz, bu ge-ometralin bir perspektifinden ibarettir ve perspektifin merkezi, kaçış noktası daima bir Ben'dir. Dilde ise ben yoktur (Tura 2010: 151-152). Buna göre karşılaştığımız söylem (ya da Saussure'ün deyimiyle söz) dilin sentaksının yüzeysel ve karmaşık yapılarını sergiler (Tura, 2010: 159). Tura'nın dil/söz ayrımını yorumlamasıyla Fransız felsefeci

Paul Ricoeur'un teorileri arasında birçok yönden herhangi bir fark yoktur. Lacan ve Mannoni diyaloguna gelince sözün/söylemin en önemli özelliği ortaya çıkar. Herhangi bir anlamlandırmada (signification) söz, zamana, mekâna ve deyişin konumuna tabi olduğu için görecelik söz konusudur. Bu da söylemde post-yapısalcıların dile getirdiği sabit bir anlamın olmayacağını ortaya koyar. Her hangi bir sözce içinde geçen sağ/sol yön kavramları bile öznenin konumuna göre değişir. Bir de buna öznenin ait olduğu toplum, kültür ve ideolojileri eklersek söylemin anlamlandırılmasının bir karnavala dönüşeceğiinden hiç şüphe yoktur. Burada önemli olan şey bu konumları ve öznenin deyiş anında girmiş olduğu güç ilişkilerini hesaba katmaktır.

Fransız Filozof Louis Althusser, 28 Ekim 1966'da söylem kuramı hakkında üç not adlı gönderilmiş mektuplarında Althusser Lacan'ın geliştirdiği bilinçdışı kavramı üzerinden söylemi tanımlar ve söylemlerin kimliklerini saptar. Söylem teorisini söylem türleri üzerinden geliştirir. Aralarındaki geçişleri, farkları ortaya koyar. Tüm teori özne merkezlidir. Ona göre "bilinçdışı" bölgesel psikanaliz kuramının kuramsal (veya bilgi) nesnesidir (Althusser 2008: 141). Althusser, söylemi türlerine göre ayırarak bir söylem kuramı oluştırmaya çalışır. Bu söylem türleri; bilinçdışının söylemi, ideolojinin söylemi, bilimsel söylem ve estetik söylemdir. Tüm bu söylemlerin ortak bağlaşanı öznedir. Söylemin işleyişı de özneyi etkilemek içindir. Özne etkisi söylem işleyişinin en önemli bileşenidir. İdeolojik söylem kendisini özne etkisinde bulur. Özne etkisinin kendisinin bulunduğu ideolojik söylem, söylemin sessel imgesidir, söylemin merkezi önemdeki sessel imgesidir. Öznenin etkisinin kendisinin bulunmadığı bilimsel söylem, söylemin sessel imgesi değildir, merkezi kaymış bir yapısı vardır. Ögeleri kavramlar olan bir soyut ilişkiler sisteminin hiçbir ögenin "oluşturan" olmadığı yapısı; bir kavram "oluşturan" olduğu anda bilimsel söylemden ideolojik söyleme geçilir. Estetik söylemin göndermelerden oluşan kaypak bir yapısı vardır. Sanat eserinin tek bir merkezi olursa, estetik söylemlikten ideolojik söylemliğe düşer (Althusser 2008: 153-54).

Althusser, çeşitli söylem türlerinin maddelerine göre ayrımlara gider: O'na göre dilin sessel imgeleri yapım ekleridir (maddesi de fonemlerdir). Bilimin sessel imgeleri kavramlardır (maddesi: sözcükler). Estetik söylemin sessel imgeleri son derece çeşitlidir (maddesi: sözcükler, sesler, renkler, vb.). İdeolojik söylemin sessel imgeleri de çeşitlidir (maddesi: el hareketleri, davranışlar, duygular, sözcükler ve engel olarak öteki pratik ve söylemlerdeki bütün ögeler). Bilinçdışının sessel imgeleri fantazmalardır (maddesi: düşsel olan). Daha sonra bu türlerin işlevsel farklarını ortaya koyar: Bu şekilde değişik işlevler ayır edilebilir: i. bilgi işlevleri (bilim), ii. tanıma-tanınamazlıktan gelme işlevleri (ideoloji), iii. tanıma algılama işlevleri (sanat), iv. değişik yapılarla ilgili sessel imgelerin dolaşım işlevleri (dil)? v. Son olarak "özne" kavramıyla ideolojik söylemin kesişim noktalarını açıklar: İdeolojik söylem Freud'un da belirttiği gibi, günlük yaşamın söylemidir, "yaşananın" söylemidir. İdeolojik söylemin çağırısı, toplananlara verdiği güvenceyle onları toplamaya yöneliktir. İdeolojik özneleri toplanan ideolojik söylem daha onları toplarken ideolojik özne haline getirir. Görüldüğu gibi, ideolojik söylem tek bir edimle, topladığı özneleri özne olarak yaratır, onları özne haline getirir (Althusser 2008: 157).

Althusser'in özne merkezli bilinçdışı kavramı üzerinden kapsamlı söylem tanım-lamaları yaptıktan sonra söylem kimliklerini saptanmıştır. Lacan'ın psikanalizin teorik

nesnesi bilinçdışının tek başına söylem olamayacağı ancak söylemin bir tipi olacağı görüşünü belirtmiştir. Ayrıca söylemlerin özgül etkilerini [bilgi etkisi, özne etkisi, ideolojik söyleme etkisi gibi] ve söylemler arası ilişkileri çok açık ve basit şekilde açıklamıştır. Aşağıdaki bölümde Althusser'in öğrencisi söylem kuramcısı ve analizcisi Fransız Filozof Michel Pêcheux'un söylem kuramı üzerine görüşlerine değineceğiz. Aslında Fransız bilimsel sosyal psikoloji kuramcısı Michel Pêcheux'un söylem yaklaşımı çok farklı yaklaşımların altında yer alabilirdi. Bu yaklaşım episteme temelli, toplum ve ideoloji temelli ya da Saussure'ün dil/söz diyalektiğinde dil tarafını seçmesiyle aslında dilbilim temelli bir yaklaşım kategorilerinin altına da girebilirdi. Fakat tüm bu bakış açılarının pek çoğunu söylem kuramına yansıtmasına rağmen asıl mesleğinin toplumsal psikoloji olması ve sosyal bilimlerde yetkin bir toplumsal bir psikoloji kurma çabası ve Althusser'in ardılı olması gibi sebeplerle özne temelli söylem anlayışı kategorisinde değerlendirilmiştir.

Michel Pêcheux, 1960'ların sonundan 1980'lerin başına kadar Fransız söylem analizinde üretken bir dönem ve söylem analizinin önemli merkez temsilcilerinden biriydi. O, söylem teorisiyle ilgili ününü çağdaşları, örneğin Althusserci post-yapısalcılık ve Bachelardcı epistemolojinin artalanını tutan Michel Foucault ile paylaştı, fakat Pêcheux'un söylem analizine en büyük katkısı deneye dayalı söylem çalışmalarını yürütmek için birtakım araçlar geliştirmesi olmuştur. Pêcheux'un ilk ve büyük çalışması "Söylemin Otomatik Analizi"nin (Analyse automatique du discours (1969a) yayımlanması ile tanınmıştır. Bu çalışma söylem analizinin ve söylem teorisinin prensiplerinin yeniden düzenlenmesi ve gözden geçirilmesi sürecinin başlangıcı olmuştur. Bu çalışma sayesinde Pêcheux, 1970 ve 1980'lerde yayınlanan pek çok söylem analizi çalışmalarına referans noktası olmuştur (Hak ve Helsot 2007: 1-2).

Teknik kökenlere dayalı "ampirik" ideoloji ile politik kökenlere dayalı kuramsal "spekülatif" ideolojiyi birbirinden ayırır. Bu noktada o dilbilimsel terminolojiyi ideolojilerin işlevlerinin bu iki farklı biçimlerini betimlemek için tanıtır: Gerçeklik ve gösterge (signification) arasındaki ilişkiye "ampirik form" adı altında atıfta bulunur. Buna karşın "spekülatif form" ile söylemin genel formunun altında birbirlerine göndermeler yapan eklemlemelere atıfta bulunur. Bu terimleri dilbiliminden transfer ettiğimizde söyleyebiliriz ki ideolojinin deneysel (ampirik) formu semantik bir işlev ortaya koyar, -gösteren ve gösterilenin tesadüf etmesi- aksine spekülatif form sentaktik bir işlev ortaya koyar. İdeolojik süreçler sentaktik ve semantik etkinin bir kombinasyonu olarak anlaşılmalıdır. Birinci etki gösterilenin gerçekliğini sağlar. İkincisi ideolojik konjonktürde söylemde sunulabilen diğer tüm şeyler arasında doğru bir yer tutar (Hak ve Helsot 2007:3).

Bir dereceye kadar dil/söz ayrımı yeniden biçimlendirildiğinde bile 'dil' geleneksel tanımlamasına atıfta bulunma pek çok kabul görür. Dilin sistemi, her şeyden sonra gerici ve inkılapçılar için, idealist ve materyalistler için aynı gerçekliktedir (1982: 58). Dahası o, söylemsel süreçlerin (tekrar, yerine geçme, eş anlamlılık ve yorum) gelişmesi olan bu iç kaideleri temellendirir. Dilin birimleri tarafından kurulmuş olan şeyler, her zaman iktidar ve direnç ilişkilerine kazanmıştır. Pêcheux, şaşırtıcı olmayan bir şekilde "söylem süreci" ve "söylemsellik" terimlerinde onu çevreleyerek söz'ün (parole) alanını yeniden, temelden kavramsallaştırdığı görülür. Söylemsellik ile söz (parole)

birleştirilemez. O [söylemsellik], “dil’in soyut bir terimi (abstraction)”, yaşayan kişisel bir yönü değildir. Halen söylemsellik kesinlikle, her söylemsel sürecin kaçınılmaz ön koşulu ‘dil’i öngörmektedir. Çünkü o [söylemsellik], söylemsel süreçleri geliştiren ‘dil’in iç kurallarının temelindedir. Aynı zamanda, ancak dile karşın –dilbilimsel temel’in göreceli özerkliği (dil)- politik mücadelelere kayıtsız kalabilir. Söylemsellik, kesinlikle politik mücadelelere kayıtsız kalmaz, çünkü her söylemsel süreç ideolojik sınıf ilişkilerine kazanmıştır (1982, p. 59). Meselenin püf noktası Michel Pêcheux için budur. Onun iddiası Bahktin ve Voloşinov’un (1973) “Her işaret ideolojik dönüşüm ölçütü ile ilgilidir” savı ile yakın çember içindedir (Allan 1992: 5).

Buraya kadar özne merkezli olarak vermeye çalıştığımız söylem tanımlamaları ve özelliklerinde yukarıda görüleceği üzere Lacan bilinçdışı kavramına Althusser bilinçdışı kavramı eleştirisi ve ideoloji ve söylem türlerinin özelliklerine yönelik açıklamalarda bulunmuşlardır. Oysa kendisi de sosyal bir psikolog olmasına rağmen söylem teorisini özne merkezli olarak kurmamıştır. Pêcheux, Derrida, Foucault ve diğerleri gibi öncüllerin (post yapısalcılarının) Saussure’ün dil/söz ayrımında somut ve incelenebilir bir nesne olan sözden yola çıkmamış, Saussurecü dilbilim anlayışına sadık kalarak dil merkezli bir söylem kuramını benimsemiştir. Bu yönüyle Pêcheux, diğer tüm söylem kuramcılarından ayrılmaktadır.

2.10. Metinlerarasılık Temelli Bireysel Söylem Yaklaşımı

Beaugrande ve Dressler, 1981 yılında metni bir iletişimsel bir olay olarak görmüş ve bir metnin çeşitli işlevlerinden söz etmişti: *bağdaşıklık, tutarlılık, niyetlilik, kabul edilebilirlik, bilgisellik, durumsallık ve son olarak da metinlerarasılıktır*. Metinlerarasılığın söylemin sınırlarını hem genişleten hem de diğer söylemlerdeki benzerliklere tesadüf etmeyle söylemi sınırlandıran bir yönü vardır. Bu yönüyle söylem tanımlamaları ve nitelemeleri içinde ayrı bir tasnife girebileceğini düşündüğümüzden farklı bir söylem yaklaşımı olarak böyle bir ayrımı uygun gördük.

Fransız edebiyat teorisyeni ve psikanalist Julia Kristeva Kristeva’nın kuramı söylem den çok metin merkezlidir. Metni dilbilimin içinde görmez. Metni çok daha geniş etkileşim ağı içinde birbiriyle bütünleşmiş büyük bir dil aracı olarak görür. Julia Kristeva, bir metin ile başka metinler arasındaki her türlü ilişkiyi metinlerarası olarak adlandırır ve metinlerarasını pek çok eleştirmen gibi (Barthes, Riffaterre, Genette, Jenny, Angenot, Ricardou) yazınsallığın bir ölçütü olarak görür. Metinlerarası kavramının yaratıcısı ve kuramcısının “Semeiotike Recherches Pour Une Semanalyse” (1969) adlı yapıtıyla Kristeva olduğu çoğunlukla kabul edilse de aslında kavram özünü Rus eleştirmen Mihkail Bahktin’den alır (Aktulum 2000: 24). Kristeva’nın post modern eleştiri alanında ortaya attığı metinlerarası kavramı Bahktin’in söyleşimcilik adını verdiği ve son tümcede özetlediğimiz (“söyleşim boyutundan yoksun sözce yoktur.”) düşüncesinden kaynaklanır (Aktulum 2000: 40). Metin, metinlerarası ilişkiler açısından bakıldığında, bir anlatılar mozaigi olarak tanımlanır: “Her metin bir anlatılar mozaigi gibi oluşur, her metin kendi içinde başka bir metnin eritilmesi ve dönüşümüdür.” (Aktulum 2000: 41).

Metin dilbilimi ve söylem analizi, metinsellik kavramları üzerinde teorik ve pratik incelemelere imza atmış olan Dressler ve Beaugrande 1981 yılında “Metin Dilbili-

mine Giriş” adlı kitabı yazmışlardır. Özellikle Beaugrande söylem, metin dilbilimi ve eleştirel söylem çalışmalarıyla bu alanın ayrı bir disiplin olarak gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.⁹ Beaugrande ve Dressler’in dil, söylem ve metin hakkındaki görüşleri şöyledir: İnsan olgularının dünyasında kendi başına bir dil bulamazsınız. Dutch (Felemenk) dili kanallar arasında gezinir, İngilizce bir fincan çayda vardır, ya da Almanca otoban boyunca çılgınca bir yarışır. Sen sadece söylemi bulursun (Robert de Beaugrande 1997: 36; akt. Agnes Weiyun He 2003: 428).¹⁰

Beaugrande (1984) dilsel iletişimi “anlamın müzakeresi” olarak tanımlar. Beaugrande ve Dressler söylem konusunda metin ile söylem terimleri arasında fark gösterirler. Buna göre metin, bir konuşucu/yazarın ürettiği dildir; söylem ise birbirleriyle bağıntısı olan metinlerin oluşturduğu kümedir (Beaugrande ve Dressler 1981: 19). Metin, bir niyete göre düzenlenmiş, belli ölçüler ile bilişsel işlemlerin birbiriyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkan temel dilsel özelliğini süreklilik olarak gösteren bir üründür (Beaugrande ve Dressler 1981: 19).

Metinlerarasılığı, bağlam kavramı çerçevesinde incelersek Beaugrande ve Dressler’da iki tür bağlamdan söz edebiliriz. Biri metnin kendi içinde oluşturduğu kuramsal bağlam, diğeri ise metnin üretildiği durum bağlamı ve kurduğu bağlantılardır. Bu açıdan kuramda metinlerarasılık, metnin kendi içinde taşıdığı özellik değil, başka metinlerle kurduğu anlam bağıntıları ile ortaya çıkan özelliktir. Dolayısıyla herhangi bir metin, kendi içinde bir bütün olabilir, ama tek başına bir söylem oluşturamaz. Bu durumda Beaugrande ve Dressler için söylemin ne olduğunun araştırılması metin türlerinin tanımlanmasından geçer. Beaugrande ve Dressler’e göre söylem, benzer iletişim işlevleri yüklenen metinlerin oluşturduğu bütündür. Bu işlevlerin toplum içinde nasıl geliştiği ayrı bir konudur (Ruhi 2009: 17).

Sonuç

Bu çalışmada sonuç olarak aşağıdaki tespitleri yapabiliriz. Bizce söylem, ideolojiden asla tecrit edilemeyen, varlığını özne, (etnos) kültür, (logos) mantık ve söz, (episteme) bilgi, (topos) mekan ve (diaphopra) birleştiren farklar/zıtlıklardan alan, art zamanlı çizilmiş ve silinmiş, art zamanlı canlı ve ölü/gerçek ve gerçek dışı, art zamanlı açık veya kamufle edilmiş, görüldüğü veya duyulduğu, ya da her ikisinin de müşterek olarak yaşandığı kadarıyla işaretler, cümleler, (speech acts) söz edimleri, dile getirmeler, önermeler bütünüdür.

Söylem, bir bildirişimde gün yüzüne çıkmış olan görülen ve duyulan biçimler ağıdır. Söylem, gramatikal açıdan salt cümle ötesi birim, sosyolojik olarak toplumsal pratik ve uzlaşmaya bağlı etki söz grubudur. Diğer bir anlamda felsefi, modern ve hermeneütik perspektifle üreticisinden (yazar/özne) tecrit edilmiş, genellikle gizli bir ereğe ulaşmak için örtülmüş sadece okuyucusuyla anlamlandırılabilen masum olmayan bir yorumdur. Belirli bir yerde, belirli bir zaman diliminde ve belirli koşullar altında

9 Text, Discourse, and Process, Toward a Multidisciplinary Science of Texts (1980), Text Production (1984), Critical Discourse A Survey of Contemporary Literary Theorists 1988), Linguistic Theory: The Discourse of Fundamental Works (1991) New Foundations for a Science of Text and Discourse (1997) A New Introduction To The Study of Text And Discourse (2004) bkhttp://www.beaugrande.com/ (24/10/15).

10 The Handbook of Linguistics, Printed and bound in Great Britain by T. J. International Ltd, Padstow, Cornwall.

üretilmiş, öncelik/sonralık, neden/etki zincirine bağlı art zamanlı bir (istoria) tarihselliklidir. Katılanların topolojisine bağlı (narrative) tahkiyeli bir olaydır. İktidarı/gücü elde etmek, bilinçleri yönlendirmek için kullanılan (episteme) bilgi ve edim söz(dür). Bireyin artalanını gösteren, bireyi taşıyan ruhun bastırılmış itkileri sonucu ortaya çıkan bilinçdışı ifadeler, dile getirmeler olgusudur. En nihai anlamında ise iddia ve hüküm içeren önermeler bütünüdür.

Aslına bakılırsa pek çok farklı söylem kuramlarının birbirleriyle olan geçişlilikleri ve etkileşimleri göze alındığında bir bütün olarak tek bir söylem kuramından söz edebiliriz. Bu kuram en geniş anlamda J. Wilson ve N. Fairclough'un dediği gibi güç, hegemonya, ideoloji, çatışma, denetim ve biraz da sosyal teoriden oluşmaktadır. Sosyal teori de Saussurecü dilbilim kuramıyla Foucault'nun bilginin yapısını ve türlerini tartışan ve kendince açıklayan kuramın birleşimidir. Bunun yanında söylem kuramı, söz ve sözceleme merkezlidir. Söylem kuramı sosyal bilimlerde gerçekleşen dilbilimsel dönüşüm sonucunda oluşmuştur. Bu teori yapısalcı izleri takip etse de daha çok disiplinler arası post yapısalcı bir teoridir. Genel olarak 1960'lı yılların Fransa'sında Saussurecü dilbilimin ikili nosyonlarıyla meşgul olan eleştirmen, felsefeci ve edebiyat teorisyenlerinin çabasıyla öne çıkmıştır. Özel olarak da ilk defa 1920'lerin Rusya'sında Bahktin ve çevresinin fikirleriyle beslenmiştir. Ama Bahktin'in İngilizce ve Fransızcaya çevirileri 1960'lı yıllara denk gelmiştir. Bu teori beşeri bilim alanlarında dilbilimsel veya dilbilimsel olmayan söylem analizi yöntemlerinin çıkış noktasıdır. Althusserci çevre, Bahktin teorileri üzerinde çalışarak söylem teorisini geliştirmişlerdir. Bu çevrede en etkili isimlerden biri Foucault olmuştur. O, söylemin dilbilimsel ve epistemolojik sosyal teorisini kurdu, kendi alanının tarihsel analizlerini yaptı ama bu analizler dilbilimsel değildi. Bunun yanında Foucault'nun fikirleri, söylem analizinin merkezindeki Halliday'in geliştirdiği sistemli işlevsel dilbilime (functional systemic linguistic), eleştirel dilbilime (critical linguistic), eleştirel söylem analizine (critical discourse analysis) ve yine bu analiz içinde Wodak'ın geliştirdiği tarihsel söylem analizine (discourse historical method) rehber oldu. Derrida, Saussure ve diğer yapısalcıları eleştirerek post yapısalcılığın merkezine oturdu. Kendine has dilbilimsel olmayan felsefi ve edebi yapışökümü metodolojisi geliştirdi. Gramatoloji kuramında yazıyı ve metni öncelemesi 1980'lerden sonra söylem analizi içinde esaslı bir yöntem olan metin dilbilimin kuramsal alt yapısına tesir etti. Sözceleme teorisinin esaslı savunucuları Emile Benveniste, Paul Riceour, Michel Pecheux Saussure'ün görüşlerinden kopmadılar, yapısalcılık içinde kalmayı tercih ettiler. Özellikle Michel Pecheux'un geliştirdiği söylem analizi yöntemleriyle dilbilim içinde bir alan bulduğu söylendi. Kültürel yapısalcı Levi Strauss'un fikirleri ve Saussurecü mit analizleri bu günün söylem analizinde ayrı bir yönelim olan Hymes'in geliştirdiği iletişimin etnografisine (ethnography of communication) temel teşkil etti. Son olarak Ludwig Wittgenstein'in dil felsefesi ile ilgili kuramı Searle'ün söz edimleri kuramına, Ehlich ve Rehbein'in işlevsel pragmatikliğine (functional pragmatics) ve yine söylem analizinin alt disiplinleri Garfinkel ve Cicourel'in geliştirdiği etnometodolojiye (ethnomethodology) ve Sacks, Schegloff ve Jefferson'un geliştirdiği mükâleme analizine (conversation analysis) tesir ettiğini gördük.

Kaynakça

- AGNES, Weiyun He (2003). "Discourse Analysis" *The Handbook of Linguistics*, Edited by Mark Aronoff and Janie Rees-Miller Printed and bound in Great Britain by T. J. International Ltd, Padstow, Cornwall s. 428.
- AKTULUM, Kubilay (2000). *Metinlerarası İlişkiler*, Ankara: Öteki Yayınevi.
- ALLAN, Stuart ve MONTGOMERY Martin (1992). "Ideology, Discourse, and Cultural Studies: The Contribution of Michel Pêcheux", *Canadian Journal of Communication* Vol 17, No 2: <http://www.cjconline.ca/index.php/journal/article/view/661/567>, 2012-08-10.
- ALTHUSSER, Louis (2008). *Psikanaliz Üzerine Yazılar Freud ve Lacan*, (Çev. İrvem Keskinoglu), İstanbul: İthaki Yayınları.
- ALTINÖRS, Atakan (2000). *Riceour, Söz Edimleri Kuramı ve Etik Önsöz*, Bursa: Asa Yay. s.7-23.
- BARTHES, Roland (2009). *Yazı ve Yorum*, (Çev. Tahsin Yücel), İstanbul, Metis Yayıncılık.
- BEAUGRANDE, Robert ve W. DRESSLER (1981), (1994). *Introduction to Text Linguistics*, London: Longman.
- BENVENISTE, Emil (1995). *Genel Dilbilim Sorunları*, (Çev. Erdim Öztokat), İstanbul: YKY.
- CHATMAN, Seymour (2008). "Öykü ve Söylem", *Filimde ve Kurmacada Anlatı Yapısı*, (Çev. Özgür Yaren), Ankara: De ki Basım Yayım.
- ÇELİK, Hilal ve Halil EKŞİ (2008). "Söylem Analizi", *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, İstanbul: Sayı 27. Cilt I, ss. 99-117.
- ÇOBAN, Barış (Ed.) (2003). *Söylem ve İdeoloji*, İstanbul: Su Yayıncılık.
- De MAN, Paul (2008). *Okuma Alegorileri*, (Çev. Mustafa Zeki Çıraklı), İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- DEBAENE, Vincent ve Frederic KECK (2011). *Levi-Strauss Uzaktan Bakan İnsan*, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul: YKY.
- DERRIDA, Jacques (2010). *Gramatoloji*, (Çev. İsmet Birkan), Ankara: Bilgesu Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1962). *Osmanlıca-Türkçe Büyük Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DEVİRAN, Yusuf (2010). *Haber Söylem İdeoloji*, İstanbul: Başlık Yayınları.
- DURSUN, Çiler (1998). "İdeoloji, Dil, Söylem ve Anlam İlişkisi", *Teori ve Politika*, İstanbul: Güz, s. 167- 18
- EAGLETON, Terry (1991). *Ideology an Introduction*, London: Verso.
- EAGLETON, Terry (1996). *İdeoloji (Ideology)*, (1985), (Çev. M. Özcan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ELBİRLİK, Tolga (2015). *Söylem Kuramı ve XVI. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi*, Celal Bayar Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa.
- FAIRCLOUGH, Norman (1989). *Language and Power*. London: Longman.
- FAIRCLOUGH, Norman (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- FİNYANSON, James, Gordon (2007). *Habermas*, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- FOUCAULT, Michel (1987). *Söylemin Düzeni*, (Çev. Turhan Ilgaz), İstanbul: Hil Yayınları.
- FOUCAULT, Michel (1999). *Bilginin Arkeolojisi*, (Çev. Veli Urhan), İstanbul: Birey Yayıncılık.
- GENETTE, Gerard (2011). *Anlatının Söylemi Yöntem Hakkında Bir Deneme*, İstanbul, Üniversitesi Yayınevi.
- GÜNAY, Doğan (2013). *Söylem Çözümlemesi*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- GÜNAY, V. Doğan (2001, 2003, 2007, 2013). *Metin Bilgisi*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- HALLIDAY, M.A.K (2003). *On Language and Linguistics*, (Ed) Jonathan Webster, London ve New York: Continuum.
- HALLIDAY, M.A.K (2007). *Language and Education*, (Ed) Jonathan Webster, London ve New York: Continuum.

- HELSSLOOT, Niels & HAK, Tony (2007). Pêcheux's Contribution to Discourse Analysis, Volume 8, No. 2, Art. 1 – May, <http://www.cjc-online.ca/index.php/journal/article/view/661/567> (10.08.15).
- İMER, Kamile; KOCAMAN, Ahmet; ÖZSOY, A. Sumru (2011). *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- KIRAN, Zeynel (1981). “Dilbiliminde Yeni Yönelimler: Sözcükten Söyleme”, *FDE Yazın ve Dilbilim Araştırmaları Dergisi* 8, Ankara: Şafak Matbaası, Cilt: II, Sayı:8
- KOCAMAN, Ahmet (Ed.) (2009). *Söylem Üzerine*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- LACLAU, Ernesto ve MOUFFE Chantal (2008). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji Radikal Demokratik Bir Politıkaya Doğru*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- LEVI-STRAUS, Claude (2010). *Yaban Düşünce*, (Çev. Tahsin Yücel), İstanbul: YKY.
- MARTINET, Andre (1985). İşlevsel Genel Dilbilim, (Çev. Berke Vardar), Ankara, Birey Toplum Yayınları.
- MENINSKI, Francisci à Mesgnien (1687, 2000). *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae - Arabicae – Persicae, Lexicon Turcico*, C. V, İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- MILLS, Sara (2003). “Söylem ve İdeoloji” (Çev. Zeynep Özarlan, Barış Çoban), (Der.), *Söylem ve İdeoloji*, İstanbul: Su Yayınevi, s. 113-130.
- ÖZER, Ömer (2011). *Haber Söylem İdeoloji*, Konya: Literatürk Yayınları.
- RICOEUR, Paul (2000). *Söz Edimleri ve Etik*, (Çev. Atakan Altınörs), Bursa: Asa Kitapevi.
- RICOEUR, Paul (2007). *Yorum Teorisi*, (Çev. Gökhan Yavuz Demir), İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- RİFAT, Mehmet (2008). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*, İstanbul: YKY.
- RUHİ, Şükriye (2003). “Söylem ve Birey”, A. Kocaman (Ed.), *Söylem Üzerine*, Ankara: ODTÜ G. V. Yayınları, ss. 12-26.
- SAUSSURE, Ferdinand (1976). *Genel Dilbilim Dersleri I*, (Çev. Berke Vardar), TDK Yayınları: Ankara.
- SEARLE, R. John (2000). *Söz Edimleri, Speech Acts*, (Çev. Levent Aysever), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- SÖZEN, Edibe (1999). *Söylem*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- TEKELİOĞLU, O. (1983). “Bir Lacan Okuması”, www.felsefeekibi.com 11.08.2007.
- TULUM, Mertol (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi Söz Varlığı*, Ankara: TDK Yayınları.
- TURA, Saffet, Murat (2010). *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*, İstanbul: Kanat Kitap.
- UÇAN, Hilmi (2010). “Söylem Göstergebilimi ve Duygu Değeri: Tevfik Fikret'in “Sitâyiş-İ Hazret-i Padişâhî” ve “Sis” Şiirlerinde Sevgi ve Nefret”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Afyon: Kocatepe Üniversitesi Yay. Cilt: XII, Sayı: 2, Aralık.
- URHAN, Veli (2000). *Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- VAN DIJK, T.A. (1997). (Ed.) “Discourse As Structure And Process”, *The Study of Discourse*, London: Sage Publication, pp.1-35.
- VARDAR, Berke (2003). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Dilbilim Dizisi.
- Vilay K. Bhatia, John FLOWERDEW ve Rodney H. JONES (2008). *Advances in Discourse Studies*, USA: Routledge, Florence, KY.
- VOLOŞINOV, V.N.(2001). *Marksizm ve Dil Felsefesi*, (İng.'den Çev. Mehmet Küçük, Fr.'dan Çev. Nami Başer), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- vt http://www.visualthesaurus.com/landing/?ad=eaf&utm_medium=default&utm_campaign=VT&utm_source=eaf (12/08/15).
- WILSON John (2001). “Political Discourse”, *Handbook Of the Discourse Analysis*, USA: Blackwell Publishers Inc, Malden, Massachusetts, 02148.
- WITTGENSTEIN, Ludvig (2011). *Tractatus Logico-Philosophicus*; Almanca/İngilizce Basımı Routledge, 1990, İstanbul: Çev. Oruç, Aruoba, Metis Yayınları.
- WODAK, Ruth, WEISS Gilbert (2003). (Eds), *Critical Discourse Analysis Theory and Interdisciplinarity*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire Palgrave Macmillan.
- YUGEOLO, Marina, (1997). “Bahktin, Kendisi ve Öteki”, Fransızca Basıma Sunuş (V.L: Voloşinov (2001) *Marksizm ve Dil Felsefesi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 32-42.